

Список використаних джерел

1. Карпенко Ю.А. Специфика ономастики // Русская ономастика. Сборник научных трудов. – Одеса: ОГУ, 1984. – С.3-16.
2. Никонов В.А. Введение в топонимику. – М.: Наука, 1995. – 320с.
3. Стрижак О.С. Про що розповідають географічні назви. – К.: Наук.думка, 1997. – 432с.

В предлагаемой статье рассматривается вопрос о происхождении названия Черное море, анализируются причины возникновения данного именованя в разное время у разных народов.

Ключевые слова: *языкознание, семантика, ономастика, топонимы, гидронимы, этимология, Черное море.*

In this proposed article the question about origin of the name of the Black Sea is considered and causes of occurrence of this naming at different times of different nations are analyzed.

Keywords: *linguistics, semantics, onomastics, place names, hydronyms, etymology, the Black Sea.*

УДК 811.161.2'373.421

В.Ю. Сікорська

ЯВИЩЕ СИНОНІМІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ НАУКОВО-ТЕХНІЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

У статті проаналізовано явище відображеної (спадкової) словотвірної синонімії на матеріалі української науково-технічної термінології. Проаналізовано доцільність уживання таких паралелей з погляду норми.

Ключові слова: *синонімія, словотвір, науково-технічна термінологія.*

Технічна лексика вживається у галузях науки, хоча при цьому залучається значна частина загальноновживаних слів. Науково-технічний вокабуляр – це засіб спілкування учених і фахівців, які намагаються користуватися ним точно і постійно. Технічні терміни мають спеціалізовані і окреслені значення. Незважаючи на те, що термінологія нараховує велику кількість одиниць, користується нею менша частина населення, а тому термінолексика у своїй більшості до загального словника мови не потрапляє. Через це терміни мають більшу стабільність і стійкість перед морфологічними і семантичними змінами, ніж загальноновживана лексика.

Питання синонімії неодноразово розглядалось в українському мовознавстві, але джерельну базу більшості цих досліджень складала

загальноновживана лексика. Значно рідше об'єктом аналізу ставала синонімія в термінології. Синонімію в термінологічній лексиці традиційно вважають явищем негативним і надлишковим. Така оцінка пов'язана з однією із найважливіших ознак терміна, яка передбачає відсутність у нього синонімів [1, 147]. Це цілком закономірно, адже термінна лексика найбільше прагне до точності [2, 172]. Проте українські словники науково-технічної термінології засвідчують наявність синонімічних термінів на різних рівнях мовної системи.

Явище синонімії в термінології досліджували відомі зарубіжні та вітчизняні мовознавці: Л.Л. Кутіна, Д.С. Лотте, В.П. Даниленко, В.М. Лесин і О.С. Пулинець та багато інших. Хоча Л.Л.Кутіна та Д.С.Лотте є противниками синонімії, проте вони визнають, що синоніми навіть бажані на етапі розвитку наукової мови [3] і в навчальному процесі [4]. Привертають особливу увагу дослідження В.П. Даниленко, яка вказує на необхідності однозначності та відсутності синонімів у словах-термінах [5].

Наявність такої великої кількості синонімів навіть у стандартах нашої мови веде до логічного висновку про неминучість синонімії в термінології: «У термінології (в окремій терміносистемі) немало причин і передумов для виникнення та співіснування варіантних форм найменування одного поняття. Звичайно, синоніми не можуть бути правилом, але вони надто частий виняток, щоб так категорично їх забороняти. Думається, що реалістичніше говорити про бажаність, необхідність одного стандартизованого терміна для одного поняття. Категорична ж заборона синонімів у жанрі ГОСТів (необхідно відзначити більш гнучку політику стосовно синонімів, яка реалізується в збірниках рекомендованих термінів, що підготував Комітет науково-технічної термінології АН СРСР), де вона все одно фактично не витримується, вступає в суперечність із практикою вживання цих термінів в інших жанрах (власне науковій літературі, термінологічних словниках та ін.), де синонімів не уникнути, і в результаті не досягається кінцева мета – повне викорінення синонімії з термінології» [5, 14].

Автори «Словника літературознавчих термінів» відзначають, що в науковому стилі, всупереч тенденції до того, щоб «кожному поняттю відповідав один термін», виникає «чимало паралельних назв того самого поняття» [6, 59].

Тому явище синонімії притаманне будь-якій терміносистемі і зумовлюється низкою об'єктивних причин. Ці причини зручно викладати за допомогою філософських категорій форми та змісту.

Особливим різновидом синонімів є слова, мотивовані словотвірними синонімами (у широкому розумінні це слова близькі або тотожні за значенням, які мають відмінності на рівні словотворення). Вони утворені за

допомогою того самого словотворчого афікса або за допомогою різних словотворчих афіксів. Таке явище називають відображеною або спадковою [7, 23] словотвірною синонімією. Поява синонімів цього типу зумовлена тотожністю або подібністю семантики мотивувальних слів.

Незнання синонімічних можливостей слова часто призводить до помилок у висловленні своїх думок, наприклад: *відносно* – *щодо*, *їдеться* – *мова йде*, *попадати* – *потрапляти*, *появлятися* – *з'являтися*, *притаманний* – *властивий*, *протягом* – *на протязі тощо*.

Для термінознавства важливими ознаками слів-синонімів є їх здатність виконувати в технічному тексті функції заміщення та уточнення. Синонімія тісно пов'язана з процесом номінації та є його відображенням. Синонімічні назви можуть бути результатом вторинної номінації якогось поняття. Їхнє існування в мові виправдане лише її розвитком і є тимчасовим явищем. Причиною виникнення численних синонімічних рядів є багатогранність предметів і явищ дійсності та можливість по-різному підійти до цих предметів і явищ у процесі їх пізнання, унаслідок чого у процесі називання тих самих реалій об'єктивного світу виявляються різні ознаки номінації.

Лексична синонімія представлена термінологічними рядами, компоненти яких мають спільну дефініцію й не утворюють переносних значень. Одним зі складників цих рядів є міжнародне або запозичене (скальковане) слово, другим – автохтонне: *активатор* – *збудник*, *депресор* – *придушувач*, *інвертор* – *перетворювач*, *клема* – *затискач*, *кокіль* – *холодильник*, *міксер* – *змішувач*, *шибер* – *заслінка*, *шлам* – *відстій* тощо. До цієї групи належать і терміни-епоніми: *ефект Юткіна*, *каскад Кремера*, *кислота Льюїса*, *система Вард-Леонарда*, *система Ільгнера*, *сталь Альто*, *струми Фуко* та ін.

Синонімія в технічній термінології на рівні варіантності – специфічне явище. Проблема мовних варіантів нерозривно пов'язана з проблемою норми в мові, яка передбачає обов'язковий вибір одного з варіантів. Таке визначення дозволяє відокремити терміни-синоніми від термінів-варіантів, які не залучалися до аналізу. Семантичну спільність синонімічних термінів можна виявити шляхом компонентного аналізу їхніх значень, поданих у дефініціях, тому основним критерієм виділення термінів-синонімів застосовано семантичний критерій. Критерій взаємозамінності не використовувався, оскільки, по-перше, взаємозамінюваність синонімів є наслідком, а не причиною семантичної спільності термінів, а по-друге, УНТТ (українська науково-технічна термінологія) досліджувалася за сферою фіксації. На відміну від інших українських терміносистем (суспільно-політичної, музичної, богословської), терміни-синоніми в яких, на думку вчених, можуть бути експресивно забарвленими чи стилістично

маркованими, в УНТТ синонімічні одиниці позбавлені емоційно-експресивної забарвленості та стилістичних відмінностей. Науково-технічні терміни-синоніми можуть мати в семантичних структурах відмінні семи, проте це трапляється дуже рідко.

Можна говорити про так звану формальну синонімію, що є наслідком різноманітності та розвиненості мовних засобів. Ця синонімія може бути граматичною – яка базується на зіставленні афіксів і граматичних категорій (напр., *дейтрон – дейтон; уземлення – заземлення; термогальваномагнітний ефект – гальванотермомагнітний ефект; пористий – поруватий; фокусний – фокальний; рівноважитися – перебувати в рівновазі; відхил – відхилення – відхиляння – відхилювання*) – і лексичну, яка виходить зі значення слова (напр., *густина – питома маса – маса одиниці об'єму; вимушені коливання – силувані коливання; відпочинок металів – повернення металів; власні коливання – вільні коливання; дебаївський радіус – дебаївський радіус екранування – дебаївська довжина – довжина Дебая – радіус Дебая; віддача полум'я – зворотний удар полум'я – зворотне займання – зворотне завогнення; обернення часу – Т-віддзеркалення; а також національно-інтернаціональні термінологічні дублети: відсоток – процент; двигун – мотор; обрій – горизонт; випромінювання – радіація; висотомір – альтиметр; строк – термін; сурядна – координата; означення – дефініція; параметр – сумірник). Часто до терміна за класифікаційною ознакою додається його синонім, в утворенні якого застосовані компоненти-символи: *діркова область – р-область, електронна область – n-область, область власної провідності – i-область*. Іноді до назви, що відображає належність до певного класу понять, додається окремий паралельний термін: *оператор Лапласа – лапласіан; взаємний зв'язок – взаємозв'язок; оптичний ізомер – енантіомер; поперечна смуга – пересмуга*.*

Існує ще змістова синонімія, яка відображає різні аспекти явища, процесу, речовини чи поняття: *лінза Френеля (названа на честь винахідника) – ступінчаста лінза (відображає суть винаходу); магнітний стержень – стержневий магніт; парадокс часу – парадокс близнюків – парадокс годинників; енергія Гіббса – термодинамічний потенціал Гіббса – ізобарно-ізотермічний потенціал – вільна ентальпія; температура замерзання – точка замерзання; ковалентний зв'язок – гомеополярний зв'язок – полярний зв'язок – міжатомний зв'язок – атомний зв'язок – електронний зв'язок*.

Синонімічні терміни завжди розглядаються в сукупності, однак в УНТТ відсутні синонімічні ряди в загальноприйнятому науковому їх розумінні (з домінантою й певною внутрішньою структурою), оскільки між термінами немає тієї градації у вираженні спільного значення (від нейтрального до стилістично чи емоційно забарвленого), яка властива загальномовним

синонімам, тому запропоновано виділяти термінологічне синонімічне об'єднання (ТСО). Члени таких об'єднань в УНТТ можуть різнитися обсягом спільної семантики, походженням, структурно-граматичним вираженням і зрідка семантичними відмінностями. Термінологічні синонімічні об'єднання в УНТТ порівняно з лексичними синонімічними рядами значно коротші за них (від 2-х до 4-х членів) і динамічніші. За наявністю / відсутністю семантичних відмінностей у термінологічних синонімічних об'єднаннях виділено такі типи ТСО: а) абсолютні (у термінів відсутні семантичні відмінності: *електромонтер* – *електротехнік*, *сполучний шнур* – *з'єднувальний шнур*); б) відносні (значення синонімічних термінів різняться відмінною семою: *очисник* – *фільтр* /ці терміни мають спільну сему «пристрій для очищення», але значення термінологічної одиниці фільтр вужче, бо в ньому наявна ще сема «очищення лише рідини або газу»); в) також виявлено комплексні ТСО (між двома першими можуть бути відношення тотожності, а між першим та третім, другим та третім – відношення відносності: *транспортер* – *конвеєр* /абсолютні синоніми/, *рольганг* /відносний синонім до перших двох).

До складу ТСО в науково-технічній термінології можуть входити: термін-слово – термін-слово (*випрямляч* – *випростувач*); термін-словосполучення – термін-словосполучення (*індукційне поверхнєве гартування* – *індукційна поверхнева термообробка*); термін-слово – термін-словосполучення (*крип* – *повзучість металів*), термін-словосполучення – термін-символ (*множник Ланде* – *g-фактор*). Найпоширенішими в досліджуваній термінології є ТСО, що складаються тільки з термінів-слів або термінів-словосполучень.

Найчастіше в синонімічні відношення вступають терміни таких семантичних розрядів: назви дій і процесів, назви властивостей і станів, назви машин, пристроїв тощо, назви речовин і матеріалів. Найрідше синонімізуються назви конструкторської документації, типів схем тощо і назви одиниць виміру. Серед назв наук та їхніх розділів, назв галузей промисловості синонімів не виявлено.

Лексичне і фразеологічне багатство мовлення твориться синонімічними рядами: чим повніший синонімічний ряд, тим більша можливість відбору відповідно до змісту й мети висловлювання, наприклад: основний, головний, найважливіший, найактуальніший, першочерговий, пріоритетний; міркування, думка, зауваження, переконання, передбачення та ін.

Синонімія термінів у технічних текстах іноді заважає однозначності сприймання, проте варто зазначити, що вона є свідченням природного розвитку мови. Синонімія в науково-технічній термінології – мовне явище, але з певними відмінностями: синонімія в УНТТ поширена менше, ніж у

загальноновживаній мові, немає підстав виділяти синонімічні ряди з домінантою в УНТТ, доцільно говорити тільки про термінологічні синонімічні об'єднання; система словотворчих засобів, що зумовлюють антонімічність термінів, різниться від такої системи в загальноновживаній мові.

Отже, у термінології є ряд об'єктивних причин для виникнення синонімії. Скорочуючи кількість термінів на позначення одного й того ж поняття за рахунок вилучення невдалих чи неграмотних синонімів, не слід штучно знищувати ті терміни-синоніми, які відіграють необхідну роль у розвитку терміносистеми.

Список використаних джерел

1. *Панько Т. І.* Українське термінознавство / Панько Т. І., Кочан І. М., Мацюк Г. П. – Л., 1994. – 216 с., с. 147.
2. Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія. – К., 1969. – 583 с., с. 172.
3. *Кутина Л.Л.* Формирование терминологии физики в России. – Москва, 1966., 266.
4. *Лотте Д.С.* Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных терминов и терминологических элементов. – Москва: "Наука", 1982. – 146 с., 72
5. *Даниленко В.П.* Лингвистические требования к стандартизуемой терминологии. – С. 5-32 // В сб. "Терминология и норма". – М.: 1972. – 120 с.,
6. *Лесин В.М., Пулинець О.С.* Словник літературознавчих термінів. – Київ, Радянська школа, 1965. – 437 с., 59
7. *Семиряк В. Д.* Шляхи виникнення іменникових словотворчих варіантів / В. Д. Семиряк // Мовознавство. – 1971. – № 5. – С. 21–28., с. 23

В статті проаналізовано явище отраженної (наследственной) словообразовательної синонімії на матеріалі української науково-технічної термінології. Проаналізована цілесобразність використання таких паралелів з точки зору норми.

Ключевые слова: синонімія, словообразование, научно-техническая терминология.

The article deals with the phenomenon of reflected (inherited) word creative synonymy based on the Ukrainian scientific and technical terminology. The expediency of using such parallels from the viewpoint of the language norm is analyzed in the article.

Keywords: synonymy, word creative synonymy, scientific and technical terminology.